

Europa tegenwoordig

Inhoud

Woord vooraf en verantwoording	ii
Inleiding	15
DEEL EEN: De naoorlogse periode: 1945-1953	
I De erfenis van de oorlog	31
II Vergelding	65
III De rehabilitatie van Europa	92
IV De onmogelijke regeling	137
V De komst van de Koude Oorlog	173
VI De wervelwind in	216
VII Het culturele strijdperk	255
CODA Het einde van het oude Europa	290
DEEL TWEE: Welvaart en onbehagen: 1953-1971	
VIII De politiek van de stabiliteit	307
IX Verloren illusies	352
X Een tijd van overvloed	409
POSTSCRIPTUM Een verhaal van twee economieën	446
XI Het sociaaldemocratische moment	453
XII Het spookbeeld van de revolutie	490
XIII Gedane zaken	529
DEEL DRIE Recessie: 1971-1989	
XIV Bijgestelde verwachtingen	565
XV Politiek in een nieuwe toonsoort	601
XVI Een overgangstijd	625
XVII Het nieuwe realisme	664
XVIII De macht der machtelozen	695
XIX Het einde van de oude orde	727

DEEL VIER: Na de val: 1989-2005
xx Een breekbaar continent 789
xxi De afrekening 824
xxii Het oude Europa, en het nieuwe 869
xxiii Europese verscheidenheid 927
xxiv Europa als manier van leven 961

EPILOOG: Uit het Huis van de Doden.
Een essay over het moderne Europese geheugen 990

Register 1025

Woord vooraf en verantwoording

Europa is het kleinste continent – eigenlijk niet eens een continent: eerder een subcontinent, een soort uitbreiding van Azië. Heel Europa (Rusland en Turkije niet meegerekend) beslaat slechts 5,5 miljoen vierkante kilometer: minder dan twee derde van Brazilië en niet veel meer dan de helft van China of de Verenigde Staten. Het is een dwerg vergeleken bij Rusland, dat een oppervlakte van 17 miljoen vierkante kilometer heeft. Europa is echter uniek waar het de intensiteit van zijn interne verschillen en contrasten aangaat. Bij de laatste telling bestond het uit zesenvestig landen. De meeste van die landen bestaan uit staten en naties met hun eigen talen; een niet onaanzienlijk aantal herbergt ook nog andere naties en talen zonder staten. Alle hebben hun eigen en overlappende geschiedenissen, politiek, culturen en herinneringen, en elk ervan is uitgebreid bestudeerd. Zelfs over de zestig jaar van de Europese geschiedenis na het eind van de Tweede Wereldoorlog – of misschien juist over deze korte periode – is alleen al in het Engels een onuitputtelijke hoeveelheid secundaire literatuur verschenen.

Niemand mag dan ook verwachten dat hij een complete of definitieve geschiedenis van het hedendaagse Europa kan schrijven. Mijn eigen ongeschiktheid voor die taak wordt bovendien vergroot door de nabijheid van die periode van de geschiedenis: ik ben niet lang na het eind van de oorlog geboren en dus van dezelfde tijd als de meeste gebeurtenissen die in dit boek worden beschreven. Ik weet nog dat ik erover leerde of er getuige van was – of eraan deelnam. Is het daardoor gemakkelijker of juist moeilijker voor me om het verhaal van het naoorlogse Europa te vertellen? Ik zou het niet weten. Maar wat ik wel weet is dat deze omstandigheid het soms moeilijk maakt om de ongeëmotioneerde, onpartijdige positie van de historicus in te nemen.

Dit boek doet geen poging die olympische afstandelijkheid te bereiken. *Na de oorlog* biedt een persoonlijke interpretatie van het recente Europese verleden, zonder, naar ik hoop, alle objectiviteit en eerlijkheid te laten varen. In een woord dat onterecht negatieve connotaties heeft gekregen: dit boek is 'gekleurd'. Sommige

conclusies zullen wellicht controversieel zijn, andere ongetwijfeld verkeerd blijken. Alle zijn feilbaar. Hoe het ook zij, het zijn mijn eigen conclusies – en mijn eigen fouten, die onvermijdelijk zijn in een werk van deze omvang en dit bereik. Maar indien mocht blijken dat de fouten binnen de perken zijn gebleven en op z'n minst énkele inschattingen en conclusies van dit boek van blijvende waarde zijn, dan heb ik dat in grote mate te danken aan de vele wetenschappers en vrienden op wie ik mij tijdens mijn onderzoek en tijdens het schrijven van dit boek heb verlaten.

Een boek van deze aard rust allereerst op de schouders van andere boeken.* Onder de klassiekers van de moderne geschiedschrijving die mijn inspiratie en voorbeeld zijn geweest, bevinden zich Eric Hobsbawms *The Age of Extremes*, George Lichtheims *Europe in the Twentieth Century*, A.J.P. Taylors *English History 1914-1945* en wijlen François Furets *The Passing of an Illusion*. Hoewel ze in elk ander opzicht volkomen verschillend zijn, delen deze boeken en hun auteurs een vanzelfsprekendheid die voortkomt uit een zeer uitgebreide kennis van zaken, en het soort intellectuele zelfverzekerdheid dat zelden bij hun opvolgers wordt aangetroffen – en bovendien een heldere stijl die iedere historicus tot voorbeeld moet strekken.

Van de wetenschappers van wier eigen werk over de recente Europese geschiedenis ik het meest heb geleerd, wil ik in het bijzonder Harold James, Mark Mazower en Andrew Moravcsik noemen en bedanken. Hun werk heeft een stempel gedrukt op de pagina's die volgen. Aan Alan S. Milward ben ik – net als ieder ander die het moderne Europa bestudeert – speciale dank verschuldigd voor zijn erudiete, iconoclastische studies over de naoorlogse economie.

Voor zover ik kan claimen op de hoogte te zijn van de geschiedenis van Midden- en Oost-Europa – een onderwerp dat vaak onderbelicht blijft in algemene geschiedenissen van Europa, geschreven als ze zijn door kenners van de westelijke helft van het continent – heb ik dit te danken aan het werk van een getalenteerde groep jongere wetenschappers, onder wie Brad Abrams, Catherine Merridale, Marci Shore en Timothy Snyder, en mijn vrienden Jacques Rupnik en István Deák. Van Timothy Garton Ash heb ik niet alleen veel geleerd over Midden-Europa (een onderwerp waarin hij zich al vele jaren verdiept), maar ook

* In de hoofdstukken die volgen zijn de voetnoten meestal in traditionele zin gebruikt, dat wil zeggen als commentaar op de tekst. Ze zijn niet bedoeld als bronvermelding. Om te voorkomen dat dit toch al lijvige, op een algemeen lezerspubliek gerichte boek nog verder zou uitdijen, bevat het geen volledig notenapparaat. In plaats daarvan kunnen de bronnen van *Na de oorlog* (Postwar), samen met een uitgebreide bibliografie, worden geraadpleegd op de website van het Remarque Institute (<http://www.nyu.edu/pages/remarque/>).

en vooral over de twee Duitslanden in de periode van de *Ostpolitik*. In de loop van vele jaren van gesprekken met Jan Gross – en dankzij zijn baanbrekende publicaties – heb ik niet alleen het nodige geleerd over de Poolse geschiedenis, maar ook een beeld gekregen van de maatschappelijke gevolgen van oorlog, een onderwerp waarover Jan met een ongeëvenaard, diep-menselijk inzicht heeft geschreven.

De secties over Italië in dit boek hebben veel te danken aan het werk van Paul Ginsborg, net zoals de hoofdstukken over Spanje weerspiegelen wat ik heb geleerd van de lezingen en publicaties van de voortreffelijke Victor Perez-Díaz. Aan beiden, en aan Annette Wieviorka – wier meesterlijke analyse van de ambivalente Franse reactie op de Holocaust, *Déportation et Génocide*, een diep stempel heeft gedrukt op mijn verhaal over die pijnlijke periode – ben ik bijzonder veel dank verschuldigd. Mijn afsluitende bespiegelingen over ‘Europa als manier van leven’ zijn sterk beïnvloed door de briljante internationaal juriste Anne-Marie Slaughter, die in haar publicaties over ‘gedisaggregeerde staten’ sterke argumenten biedt voor de EU-vorm van internationaal bestuur, niet omdat deze inherent beter is of het ideale model vertegenwoordigt, maar omdat – in de wereld waarin we nu leven – niets anders werkt.

In heel Europa hebben vrienden, collega's en mijn publiek me veel meer over het recente verleden en het heden van het continent geleerd dan ik ooit uit boeken en archieven had kunnen halen. Ik ben Krzysztof Czyzewski, Peter Kellner, Ivan Krastev, Denis Lacorne, Krzysztof Michalski, Mircea Mihaes, Berti Misliu, Susan Neiman en David Travis zeer erkentelijk voor hun gastvrijheid en hulp. Op aandringen van Istvan Rév heb ik een bezoek gebracht aan het Huis van de Terreur in Boedapest; hoe onplezierig die ervaring ook was, ik ben hem dank verschuldigd voor zijn waardevolle suggestie. Mijn New Yorkse collega's Richard Mitten, Katherine Fleming en Jerrold Seigel zijn genereus geweest met hun tijd en ideeën. Dino Buturovic was zo vriendelijk om mijn verhaal over de complexe linguïstische situatie in Joegoslavië aan een kritische blik te onderwerpen.

Aan opeenvolgende voorzitters van de Arts & Sciences-faculteit van New York University – Philip Furmansky, Jess Benhabib en Richard Foley – ben ik dank verschuldigd wegens hun ondersteuning van zowel mijn eigen research als het Remarque Institute, dat ik heb opgericht om anderen te stimuleren Europa als onderwerp van studie en discussie ter hand te nemen. Ik had het Remarque Institute – dat plaats heeft geboden aan vele workshops en lezingen waarvan ik zo veel heb geleerd – niet kunnen ontwikkelen zonder de genereuze hulp en steun van Yves-André Istel; en ik had dit boek niet kunnen schrijven zonder de geduldige, ultraefficiënte coöperatie van de administratief directeur van het instituut, Jair Kessler.

Net als vele anderen ben ik mijn agenten Andrew Wylie en Sarah Chalfant

zeer erkentelijk voor hun vriendschap en advies en hun nooit aflatende steun voor dit project, dat langer duurde – en groter werd – dan ze ooit hadden kunnen voorzien. In mijn dankbetuiging aan mijn redacteurs Ravi Mirchandani en Scott Moyers moet ik in het bijzonder Scott en zijn collega Jane Fleming bij The Penguin Press in New York vermelden – zij weten hoezeer ik bij hen in het krijt sta voor het met succes ter perse brengen van dit boek. Dankzij de gastvrijheid van Leon Wieseltier konden enkele ideeën en conclusies die later in hoofdstuk 12 en 14 zouden opduiken, in eerste instantie in essayvorm verschijnen op de voortreffelijke culturele pagina's die hij voor *The New Republic* verzorgt. Mijn grootste professionele schuld betreft Robert Silvers, onvolprezen hoofdredacteur van de *The New York Review of Books*, die mij in de loop der jaren heeft aangemoedigd een steeds ruimere politieke en historische koers te varen, met alle risico's en voordelen die een dergelijk avonturisme met zich meebrengt.

Dit boek heeft veel gehad aan de bijdragen van studenten aan de New York University. Sommigen – met name drs. Paulina Bren, Daniel Cohen (nu verbonden aan de Rice University) en Nicole Rudolph – hebben met hun eigen geschiedkundig onderzoek een bijdrage geleverd aan mijn begrip van de periode, waarvoor ik op deze bladzijden mijn erkentelijkheid wil uitspreken. Anderen – Jessica Cooperman en Avi Patt – hebben als mijn onderzoeksassistenten werk van onschatbare waarde verricht. Naast Simon Jackson ontpopte Michelle Pinto zich tot een geduldige, vakkundige fotoredacteur; zij is verantwoordelijk voor de vondst van veel van de meest sprekende foto's, in het bijzonder de ingepakte Lenin aan het eind van het fotokatern bij deel drie. Dankzij het nijvere speurwerk van Alex Molot kon ik beschikken over de al dan niet in druk verschenen statistische rapporten en data waarvan een boek van dit karakter onvermijdelijk en zeer terecht afhankelijk is. Zonder de hulp van deze mensen had ik dit boek niet kunnen schrijven.

Mijn gezin heeft zeer lang met het naoorlogse Europa samengeleefd – mijn jonge kinderen zelfs hun hele leven. Ze hebben niet alleen begrip opgebracht voor de afwezigheid, reizen en obsessies waartoe dit boek aanleiding gaf, maar ook hun eigen bijdrage geleverd aan de inhoud. Aan Daniel dankt het zijn titel, aan Nicholas de observatie dat niet alle goede verhalen een gelukkig eind kennen. Ook aan mijn vrouw Jennifer heeft het boek veel te danken – niet in het minst twee zeer zorgvuldige, constructieve leesronden. De auteur heeft echter nog meer, veel meer aan haar te danken. *Na de oorlog* is aan haar opgedragen.

Inleiding

‘Elk tijdperk is een sfinx die zich in de afgrond stort
zodra men zijn raadsel heeft opgelost.’

Heinrich Heine

‘Het zijn in werkelijkheid de omstandigheden (die door
sommigen als te verwaarlozen worden beschouwd) waardoor elk
politiek beginsel wordt gekleurd en zich onderscheidt.’

Edmund Burke

‘Gebeurtenissen, m'n beste, gebeurtenissen.’

Harold Macmillan

‘De wereldgeschiedenis is geen voedingsbodem voor geluk.
Perioden van geluk zijn lege bladzijden in die geschiedenis.’

Georg Wilhelm Friedrich Hegel

Het besluit om dit boek te schrijven viel in december 1989, toen ik moest overstappen op het Westbahnhof, het belangrijkste spoorwegstation van Wenen. Het was er het juiste moment voor. Ik kwam net terug uit Praag, waar de toneel-schrijvers en historici van Václav Havels Burgerforum zich bezighielden met de ontmanteling van de communistische politiestaat en veertig jaar ‘socialisme in de praktijk’ naar de prullenbak van de geschiedenis verwezen. Enkele weken eerder was onverwacht een bres geslagen in de Berlijnse Muur. In Hongarije en Polen werd iedereen in beslag genomen door de uitdagingen van de postcommunistische politiek; het oude regime, enkele maanden eerder nog almachtig, verdween steeds meer naar de achtergrond. In Litouwen had de Communistische Partij zich

net uitgesproken voor onmiddellijke onafhankelijkheid van de Sovjet-Unie. En in de taxi naar het station bracht de Oostenrijkse radio het eerste nieuws over een opstand tegen Nicolae Ceaușescu, de nepotistische dictator van Roemenië. De starre topografie van het naoorlogse Europa werd opgeschrikt door een politieke aardbeving.

Een tijdperk was geschiedenis geworden en er gloorde een nieuw Europa, zoveel was duidelijk. Maar met de teloorgang van de oude orde zouden ook tal van gevestigde denkbeelden in twijfel worden getrokken. Wat ooit permanent en op een of andere manier onontkoombaar had geleken, kreeg een tijdelijker karakter. De Koude Oorlog, de kloof tussen Oost en West, de strijd tussen ‘communisme’ en ‘kapitalisme’, de gescheiden, ongelijkwaardige ontwikkeling van enerzijds het welvarende West-Europa en anderzijds de Sovjetsatellietstaten van het Oostblok – al deze kwesties konden niet langer worden verklaard als zijnde het resultaat van ideologische dwang of de ijzeren logica van de politiek. Het waren niet meer dan toevallige uitkomsten van de geschiedenis, en die schoof ze nu terzijde.

De toekomst van Europa zou er heel anders uit gaan zien; het verleden ook. Bij nader inzien was de periode 1945-1989 niet het begin van een nieuw tijdperk, maar een overgangstijd, een naoorlogs intermezzo, de losse eindjes van een conflict dat in 1945 ten einde was gebracht, maar nog een nasleep van een halve eeuw kreeg. Welke vorm Europa in de komende jaren ook zou krijgen, het bekende, overzichtelijke verhaal over wat er daarvoor was gebeurd, was voorgoed veranderd. Dat de geschiedenis van Europa moest worden herschreven leek mij, in die ijskoude decembermaand in Midden-Europa, een uitgemaakte zaak.

Niet alleen het moment was juist, ook de plaats. Het Wenen van 1989 was de palimpsest waarop het complexe verleden van Europa was geschreven en herschreven. In de eerste jaren van de twintigste eeuw was Wenen de belichaming van Europa: de vruchtbare, prikkelbare, aan zelfbegoocheling lijdende spil van een cultuur en beschaving aan de rand van de afgrond. In het interbellum was de glorieuze keizerlijke metropool gereduceerd tot de verpauperde, geslonken hoofdstad van een gekortwiekte staatje. Steeds verder gleed Wenen af, om te eindigen als provinciale buitenpost van een nazirijk waaraan zijn burgers enthousiast trouw zwoeren.

Nadat Duitsland was verslagen, kwam Oostenrijk in het westerse kamp terecht en kreeg de status van ‘eerste slachtoffer’ van Hitlers politiek. Dankzij deze dubbel onverdiende speling van het lot kon Wenen het verleden uitbannen. Het verbond met de nazi's werd ‘vergeten’ en Wenen, de westerse stad die omringd werd door het Oost-Europa van de Sovjet-Unie, verwierf een nieuwe identiteit als hoeder en voorbeeld van de vrije wereld. Voor de voormalige onderdanen die nu opgesloten waren binnen de grenzen van Tsjecho-Slowakije, Polen, Hongarije, Roemenië en